

Značaj žena pokroviteljica u arhitekturi u Osmanskom Carstvu

Fornažar, Morana

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:799667>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-04-01**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA TURKOLOGIJU,
HUNGAROLOGIJU I JUDAISTIKU
KATEDRA ZA TURKOLOGIJU

ZNAČAJ ŽENA POKROVITELJICA U ARHITEKTURI U OSMANSKOM CARSTVU

Diplomski rad

Morana Fornažar

Mentor: dr. sc. Vjeran Kursar, izvanredni profesor

Zagreb, siječanj 2023.

IZJAVA O AUTORSTVU

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad *Značaj žena pokroviteljica u arhitekturi u Osmanskom Carstvu* izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentora doc. dr. sc. Vjerana Kursara. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Morana Fornažar

Značaj žena pokroviteljica u arhitekturi u Osmanskom Carstvu

Sažetak

Osmanske sultanije bile su moćne i raspolagale su enormnim financijskim sredstvima, utjecale su na dobrobit šire javnosti na mnoge načine, no one su javnosti postale vidljivije i bolje prihvaćene kroz pokroviteljstvo u arhitekturi. To je posebno vidljivo postalo tijekom „doba vladavine žena“ kada su valide sultanije uživale dotad neviđenu, nevjerojatnu moć u politici i društvenim zbivanjima, te im je blagostanje koju je nosila ta visoka hijerarhijska pozicija omogućilo ulaganja u projekte kroz koje će afirmirati svoju moć. Pokroviteljice su osim tradicionalnih religijskih građevina također novčano podupirale gradnju mnogih građevina svjetovnog karaktera. Objekti poput tržnica, hamama i bolnica pomogli su oblikovati identitet osmanskih gradova te su na taj način sultanije doprinijele razvitku islamskog društva. Ono što je učinilo doprinos pokroviteljstva žena osmanskoj arhitekturi i vizurama gradova diljem Carstva važnim, jesu golemi razmjeri tih građevina. Spomenuta arhitektonska dostignuća nosila su imena svojih pokroviteljica te su poslužila uspostavljanju njihove moći, identiteta i imidža u gradu.

Ključne riječi: pokroviteljice, valide sultanije, moć, identitet, arhitektura

The importance of female patrons in architecture in the Ottoman Empire

Abstract

The Ottoman Sultanas were powerful and had enormous financial resources, they influenced the welfare of the general public in many ways, but they became more visible and better accepted by the public through patronage in architecture. This became especially visible during the "era of women's rule" when valide sultanas enjoyed unprecedented, incredible power in politics and social perspective, and the prosperity brought by that high hierarchical position enabled them to invest in projects through which they would affirm their power. In addition to traditional religious buildings, the female patrons also financially supported the construction of many buildings of a secular character. Facilities such as bazaars, hammams and hospitals helped in shaping the identity of Ottoman cities and contributed to the development of Islamic society.

What made the contribution of women's patronage to Ottoman architecture and views of cities throughout the Empire important was the enormous scale of these buildings. The architectural achievements mentioned above bore the names of their female patrons and served in establishment of their power, identity and image in the city.

Key words: female patrons, valide sultanas, power, identity, architecture

SADRŽAJ

1. Uvod	4
2. Žene u Osmanskom Carstvu	6
2.1 Status žene.....	6
2.2 Promjena statusa.....	6
2.3 Žene u carskoj obitelji.....	7
2.3.1 Sultanije i potomstvo.....	8
2.3.2 Odgajanje nasljednika.....	8
2.3.3 Upijanje sultanove moći.....	9
2.4 Demonstracija moći.....	11
3. Moć žena u arhitekturi	14
3.1 Manifestiranje vlasti žena.....	14
3.2 Žene pokroviteljice u drugim zemljama.....	14
4. Pokroviteljice u Osmanskom Carstvu	16
4.1 Sultanija Hürrem.....	16
4.1.1 Kompleks Haseki Hürrem.....	17
4.1.2 Hamam Haseki sultan.....	20
4.2 Sultanija Mihrimah.....	22
4.2.1 Kompleks sultanije Mihrimah na Üsküdaru.....	23
4.2.2. Kompleks sultanije Mihrimah na Edirnekapıju.....	24
4.3 Sultanija Hatice Turhan.....	27
4.3.1 Kompleks Yeni Valide.....	27
4.4 Skriveni motivi.....	30
5. Zaključak	33
6. Literatura	35

1. UVOD

U ovom ćemo radu nastojati prikazati korelaciju važnosti pripadnica osmanske carske dinastije s njihovom prisutnošću i doprinosom arhitekturi i urbanizmu. Rad će se bazirati na tzv. „zlatnom dobu“ osmanske povijesti, a riječ je o razdoblju kada je Osmansko Carstvo proživljavalo period najvećeg prosperiteta i financijskog blagostanja te je sukladno tome, bilo najpogodnije ulagati u tvorevine od velikog kulturno-umjetničkog značaja i arhitektonska remek-djela. Osmanske aristokratkinje su na mnoge načine iskazivale svoju moć i autoritet, no uz pomoć velikih ulaganja na urbanističkom planu u cilju doprinosa blagostanju društva, svakako su povećale svoju vidljivost i prisutnost. Ovaj će rad dakle biti usko koncentriran na Istanbul u 16. i 17. stoljeću. To je „klasično“ razdoblje vrlo značajno zbog brojnih geopolitičkih, društvenih i kulturoloških promjena koje su se tijekom tog perioda zbivale u Carstvu.

U ovom nas radu konkretno zanima kako se mijenjao status visokopozicioniranih žena u društvu, odnosno približavanje harema samom sultanu te nova raspodjela moći koja se tom promjenom zbilila. To uključuje ne samo činjenicu da se u 16. stoljeću harem ujedinio sa sultanovim kućanstvom, već i povećanje moći valide-sultanije, odnosno majke-sultanije, te njezino trajno prebivanje i djelovanje u prijestolnici umjesto odlaska u sandžak sa sinom. Nadalje, objasnit ćemo kako je društveni status osmanske sultanije bio povezan s njezinom privrženosti i ljubavnim odnosom sa sultanom. Sultanije su promatrane na pozicijama valide-sultanija, onih u čijim se rukama nalazila golema moć na carskom dvoru, ali i države. Druge po težini moći bile su nositeljice carske krvi, odnosno sultanove kćeri, a u filantropskim ostvarenjima se posebno istaknula sultanija Mihrimah, kći Sulejmana Zakonodavca. Pojasnit ćemo i hijerarhijsku strukturu harema te kako je harem bio sjedište moći i polazišna točka svih nastojanja pripadnica carske kuće.

Nakon što predstavimo generalne obrise društvene važnosti osmanskih plemenitašica, moći ćemo bolje razumjeti kako je arhitektura bila korištena kao sredstvo demonstracije moći te kako su carske žene kroz pokroviteljstvo gradile ugled i sve više dobivale na vidljivosti u očima javnosti. Objasnit ćemo je li pokroviteljstvo žena u Osmanskom Carstvu imalo utjecaja i ostavilo posljedice na arhitekturu, kako tadašnjih, tako i nadolazećih naraštaja, te jesu li pokroviteljice mogle sudjelovati u donošenju tehničkih odluka poput odobrenja tlocrta, biranja lokacije gradilišta, te na samu gradnju.

Kao referentne točke ovog rada odabrani su objekti koje su sponzorirale sultanije Hürrem (1503.-1558.), Mihrimah (1522.-1578.), Safiye (1550.-1621.) te Hatice Turhan (1627.-1683.). Riječ je o kompleksima (*külliyeye*) te zasebnim objektima, odnosno džamijama, medresama, fontanama, hamamima i bolnicama; te su građevine funkcionirale u svrhu poboljšanja urbanističkog plana Istanbula, ali također su poboljšale vidljivost i autoritet u golemim razmjerima svojih moćnih pokroviteljica.

2. ŽENE U OSMANSKOM CARSTVU

2.1 Status žene

Osmansko je Carstvo bilo multietnička država koja je ujedno imala i bogato naslijeđe iz seldžučke i bizantske epohe. Mnogi su običaji i tradicije u Osmanskom Carstvu bez sumnje bili usvojeni iz prijašnjih kultura s tog prostora. Bizantsko Carstvo je po tom pitanju vrlo važno jer se radi o državi koja je postojala na približno istom teritoriju, s istom prijestolnicom. Ženama je u Bizantu bila priznata njihova važnost, uživale su financijsku slobodu i svojom voljom raspolagale mirazom¹. Mogle su posjedovati nekretninu, a kad bi postale udovice, postale su glava obitelji i raspolagale bi obiteljskim novcem. Promjena ženinog statusa bila je prijelomni trenutak u njezinom životu; udaja i postajanje udovicom.

Osim bizantske baštine, Osmansko Carstvo je počivalo i na naslijeđu islamskog učenja. Dakle, društvena klima je bila drugačija od Bizanta, uz bitnu činjenicu da se Osmansko Carstvo sve više širilo i zauzimalo sve veće razmjere. Za razumijevanje ženske vidljivosti u društvenom pogledu potrebno je ispitati sudske zapise u širem sociološkom i kulturnom kontekstu. Sudski zapisi nam omogućuju da pobliže proučimo društveni status žene u Osmanskom Carstvu kroz informacije o socijalnim pitanjima poput braka, razvoda, nasljeđivanju, te kroz informacije o posjedovanju i uključenosti u trgovačke poslove. Unutar ekonomskih aktivnosti, žene su mogle pokretati i vakufe², odnosno dobrotvorne zaklade koje su bile na usluzi široj javnosti. Iako su zbog sudskih troškova, koji često nisu bili prihvatljivi svima, suđenje mogle financirati samo imućnije žene, one su bile u mogućnosti pokrenuti tužbu, pa čak i žaliti se Divanu. Iz istih se zapisa, kroz sudski jezik vidi kako se u sferu zakonodavstva prenosi status žene u društvenoj hijerarhiji. Može se, nažalost, zaključiti kako su sudovi favorizirali muškarce i muslimane, a ne žene.

2.2 Promjena statusa

Žene u osmanskome društvu su ulaskom u brak postajale prepoznatljive, stoga je brak kao važna društvena institucija dopuštao ženama da postanu aktivne i izvan svog doma. Brak

¹Barbara Hill, *Imperial Women in Byzantium 1025-1204: Power, Patronage and Ideology*, (New York, Longman, 1999), 15.

²Gabriel Baer, *Women and Waqf*, (Asian and African Studies 17 (1/3), 1983), 10.

je bio snažan motiv za promjenu statusa jedne žene. Žene su često bile definirane kao nevidljiva, obespravljena bića, skrivena iza zidova kuće, no udajom se sve mijenjalo. Brak, a kasnije i rođenje djece, osigurali su ženi društvenu vidljivost, određenu moć i prava. Ako žena nije bila zadovoljna brakom, mogla je zatražiti razvod. U tom bi se slučaju trebala odreći *mehra*, odnosno novčanog iznosa koji je dobila od muža ulaskom u brak kao garanciju. Razvod zbog visine sudskih troškova nije bio dostupan svima, a češće su ga dobivali muškarci. Nakon razvoda, žena se u većini slučajeva vraćala očevoj kući ili muškom rođaku, no ponekad su udovice i ostale živjeti same. Zarađivale bi preuzevši muževu imovinu, ulažući u poljoprivredu ili trgovinu, posudile bi novac i ubirale kamate.

2.3 Žene u carskoj obitelji

Uobičajena praksa dinastije bila je da sultan živi s konkubinama bez službenog sklapanja braka, no s vremenom je pitanje braka i nasljeđivanja postalo složenije. Brak je bio važan za kontinuitet dinastije, stoga je budućnost sultana i dinastije bila usko povezana s brakom i budućim potomstvom. Izbor buduće supruge se odražavao na imidž koji će biti predstavljen narodu³. Ulaskom u brak sa sultanom, žena je i sama postala sultanija i članica dinastije. Uživanje tog statusa priskrbilo joj je visoko poštovanje na dvoru, ali i povlastice u politici, te je mogla utjecati na državne poslove.

Određeno vrijeme brak nije bio uobičajen za muške članove dinastije. Sultan bi trebao supruzi dodijeliti *mehr*, koji bi se isplaćivao iz državne riznice, pa se u vidu izbjegavanja darivanja visoke svote više preferirao drevni sistem haremskih konkubina na usluzi sultanu⁴. Osim toga, brakovi koji su bili sredstvo sklapanja prijateljskih odnosa između dviju država više nisu bili toliko potrebni. Tijekom 14. i 15. stoljeća, državnici su često ženili princeze iz susjednih kraljevstava, a ti su brakovi bili dogovoreni s ciljem da se uspostave strateška partnerstva i savezi među dinastijama. Do kraja 15. stoljeća Osmanlije su porazile većinu svojih moćnih susjeda, teritorijalno se proširili i postali vodeća sila u regiji.

³ Leslie P. Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, (New York, Oxford University Press, 1993), 28.

⁴ Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, 38

2.3.1 Sultanije i potomstvo

Žene su u osmanskome društvu imale mogućnost promjene statusa uz pomoć braka, a taj su novostečeni status mogle učvrstiti donošenjem potomstva na svijet. Rađanje djece koja će nastaviti osmansku dinastiju bilo je praksa koja je sama po sebi donosila moć. No i u toj su praksi postojala ograničenja. Sultanova supruga koja je bila iz druge carske kuće nije smjela začeti kada se Osmansko Carstvo još formiralo; razlog su moguća dinastijska previranja i podjela moći između dviju obitelji⁵. Nadalje, bilo je poželjno da jedna majka ima samo jednog sina, dok je mogla imati više kćeri. Kako je uobičajena praksa kod nasljeđivanja bio fratricid, odnosno ubijanje braće kako bi se eliminirali potencijalni pretendenti za prijestolje, za jednu majku bi bilo teško podupirati samo jednog između više sinova. Od majke se očekivalo da štiti svog jedinca, a tako je ujedno i štitila svoju budućnost.

Dakle, kada promatramo osmansku dinastiju, zaključujemo da je majčinstvo ženama na dvoru donosilo političku sigurnost jer je njihova moć bila direktno povezana s rađanjem potomstva. Carska obitelj je u Osmanskom Carstvu bila jednako važna kao i sam sultan te je bilo nužno očuvati red i sklad u obitelji kako bi se to odražavalo i na državu. Iako je sultan imao apsolutnu moć, postojala su nepisana društvena pravila kojih se držala i carska obitelj, a posebno žene. Ulema je usvojila konzervativnu dogmu po kojoj se ženama ne dopušta sudjelovanje u društvenom životu, pogotovo u politici. No to je vrlo ortodoksno viđenje kojim se ne može proučiti širi okvir pozicije žena u društvu te bi moglo dovesti do pogrešnih zaključaka poput toga da žene uopće nisu sudjelovale u društvenom aspektu života. Posljednje se pogotovo odnosi na pripadnice viših slojeva društva, koje su itekako bile aktivne u društvenoj sferi. Prelaskom u 16. stoljeće, društvene aktivnosti žena postajale su sve vidljivije te su privlačile mnogo pozornosti, što je bila posljedica činjenice da su žene na dvoru bile izvorište osmanskog naslijeđa, odnosno majke budućih osmanskih sultana. Dakle, u počecima Carstva, žene su moć dobivale udajom za sultana, dok je u sljedećim stoljećima ta moć počivala na statusu majke, odnosno valide sultanije⁶.

2.3.2 Odgajanje nasljednika

Majka je imala veću moć ako je na svijet donijela muško dijete, potencijalnog nasljednika prijestolja. Bila je zadužena za usmjeravanje i odgajanje sina da bude dostojan svoje

⁵ Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, 41

⁶ Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, 275

baštine, a u tome su joj pomagali i učitelji, odnosno lale koji su bili stalno na raspolaganju. Kad je princ dosegnuo određenu dob, preselio se s majkom i učiteljima u sandžak koji mu je otac dodijelio na upravljanje. Taj je čin označavao političku zrelost princa i započeo njegovo, ali i majčino političko djelovanje. Prinčeva majka je bila odgovorna za pravilno usmjeravanje sina te ga je štitila u eventualnim političkim previranjima kao njegov ultimativni i odani saveznik. Osim krvne povezanosti, to je bilo logično i utoliko što su i njezina budućnost i opstanak ovisili o opstanku sina⁷.

Kako bi bila u poziciji štititi svog sina, prinčeva majka je njegovala komunikaciju s administrativnim i vojnim činovništvom u prijestolnici koja je bila upravno središte Carstva. Osim što je podržavala sina kao budućeg nasljednika, istovremeno je kontrolirala i administrativni sustav u sandžaku, koji je bio manji model kućanstva kakav postoji u carskoj palači, a koji bi se eventualnim proglašenjem princa kao sultana preselio na dvor i postao nova jezgra kućanstva u prijestolnici. Važno je naglasiti kako su i prinčeva majka i učitelj u većini slučajeva bili robovi, a s godinama su uz prave okolnosti postali glavni akteri koji su nosili odgovornost za oblikovanje i kontroliranje osobe koja bi jednog dana mogla postati apsolutni vladar Osmanskog Carstva.

2.3.3 Upijanje sultanove moći

Prelaskom s 15. na 16. stoljeće Osmansko je Carstvo doživjelo najveće teritorijalno širenje i povoljne trgovačke veze, a to je posljedično označavalo i ulazak u doba najvećeg prosperiteta u ekonomskom i kulturnom smislu. Tijekom vladavine sultana Sulejmana od 1520. do 1566. godine dogodile su se i neke važne administrativne te društvene promjene u Carstvu. Za vrijeme njegovog bivanja na čelu države, Istanbul je postao prijestolnica u kojoj je sva moć bila centralizirana, za razliku od prijašnje politike podjele moći na brojne druge palače.

Po pitanju moći žena u carskom haremu, došlo je do promjena koje su se pokazale krucijalnim za budućnost i razvoj dinastije. Sulejmanova duboka privrženost robinji Hürrem koja je bila ruskog porijekla, bila je prijelomna točka za uspon moći *haseki* sultanija, odnosno, prvih supruga vladara. Tradicija je nalagala da se vladari žene princezama iz susjednih država kako bi se sklapale diplomatske veze i savezi o primirju sa susjednim državama. Međutim, Sulejman je prvi prekršio taj običaj oženivši se robinjom koju je i oslobodio, a na taj se brak u

⁷ Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, 48

krugovima visokih dostojanstvenika nije gledalo blagonaklono i s odobravanjem. Na taj je način sultanija Hürrem postala prva žena koja se oslobodila robovskog statusa te se dokopala neizmjerne moći koju je crpila bivajući u sultanovoj blizini. Gospodarila je haremom, ali je zbog ujedinjenja kućanstva sa sultanom bila u prilici neprestano se informirati o političkim zbivanjima te o stanju u državi⁸. Za razliku od drugih majki prinčeva, pobrinula se da osigura svoje mjesto u prijestolnici te se nikada nije selila u sandžak ni sa jednim svojim sinom, što bi ionako predstavljalo sukob interesa i favoriziranje jednog princa nad drugima. Kroz život je djelovala i kao svojevrsni savjetnik samom sultanu, kome je bila jako privržena, a tijekom čestih ratnih pohoda, vodila je korespondenciju sa Sulejmanom te ga redovito izvještavala o političkim zbivanjima kada bi on izbivao iz prijestolnice.

Važnu ulogu u porastu moći carskih žena imalo je i obrazovanje prinčeva. Kao što je to u prethodnom poglavlju opisano, tradicija je nalagala da se svaki princ s majkom i učiteljem preseli u sandžak koji mu je dodijelio sultan da njime upravlja. To je preseljenje značilo njihovo dosezanje zrelosti te da mogu podnijeti odgovornost izoštravanja svojih administrativnih i političkih znanja kako bi eventualno vodili državu. S početkom 17. stoljeća prinčevi više ne prelaze u sandžake, već ostaju u prijestolnici uz majke te tamo stasaju pod njihovim utjecajem. Ta promjena je uvelike utjecala na kvalitetu obrazovanja prinčeva utoliko što su bili lišeni znanja koja su godinama usvajali njihovi prethodnici te iskustava koja bi im koristila u kasnijem vođenju države.

Majke prinčeva nisu se htjele odreći svoje moći i ugleda koji su uživale u prijestolnici preseljenjem u sandžak, stoga je došlo do ovog rješenja gdje su svi zajedno ostali u carskoj palači, ali sustavno pretvarajući sinove u ljude ograničenog znanja i vještina, nekompetentne da jednog dana vode državu. Ostanak u prijestolnici bio je definitivn i zbog uvođenja novog sustava nasljeđivanja. Za vladavine sultana Ahmeda I., odlučeno je da nadalje nasljednik postaje najstariji princ, dok su ostali bili pošteđeni od pogubljenja. Međutim, spomenuti prinčevi zatvarani su u kućni pritvor, u tzv. prinčevski kavez, gdje su u izolaciji čekali svoj red za nasljedstvo. Uvođenjem novog sistema, majke prinčeva i sami prinčevi zapravo su izgubili priznanje svoje političke zrelosti koju bi inače dobili preseljenjem u sandžak, no u svakom su slučaju zadržali status potencijalnog nasljednika, pa su majke i dalje uživale veliki ugled u državi. Institucija majke sultanije, odnosno valide, od 16. stoljeća nadalje sve je više dobivala na važnosti jer su sultanije shvaćale kako temelj njihove moći i statusa uvelike ovisi o njihovom

⁸ Gülru Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial, and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, (New York: Architectural History Foundation; Cambridge, Mass.: MIT Press, 1991), 175.

odnosu sa sinom sultanom. To se vrijeme poklapa s „dobom vladavine žena“, odnosno razdobljem u povijesti kada su moćne sultanije igrale važnu ulogu u državnim i administrativnim poslovima Carstva⁹. Iako je titula valide bila definirana s obzirom na status vladara, njezina uloga nije skroz ovisila o njemu, budući da je valide bila prihvaćena kao pripadnica starije generacije.

Postoje slučajevi kada su valide sultanije bile regentice i donosile odluke u ime svojih maloljetnih sinova koji su postali vladari. Najpoznatiji primjer toga je Kösem sultanija, supruga Ahmeda I., koja je nadživjela 5 sultana. Bila je regentica sinu Muratu IV., a kasnije i unuku Mehmedu IV. Ujedno, ona je i iznimka nasljeđivanja u sustavu valide sultanija. Uobičajena je praksa nalagala da se smjenom vlasti bivša valide sultanija otpravi u staru palaču da tamo proživi ostatak života, što je impliciralo gubitak moći koju je dotad posjedovala. Kösem je uz regentstvo, ponijela i nikad viđenu titulu *valide-i kebire*, odnosno velike valide, dok je njezina snaha i sultanova majka Turhan sultanija ostala u njezinoj sjeni kao *küçük valide* s vrlo ograničenim ovlastima.

Dakle, uspinjanjem na hijerarhijskoj ljestvici uz prave poteze, žene su na dvoru mogle doći do samog vrha te biti praktički uz bok sultanu po utjecaju, autoritetu te su raspolagale golemim finansijskim sredstvima. Pojedine su sultanije odlučile iskoristiti tu moć i bogatstvo kako bi još više učvrstile svoje pozicije, ali i napravile nešto od društvene koristi. U radu ćemo se nadalje baviti načinima na koje su carske žene iskazivale svoju moć.

2.4 Demonstracija moći

Politička moć i njezino iskazivanje u vidu raznih vizualnih i simboličkih činova su neodvojivi jedno od drugog zato što su ti činovi, poput rituala, ceremonija i društvenih dobročinstava način uspostavljanja autoriteta u državi. Ovakve su prakse stoljećima njegovane u mnogim monarhijama, apsolutistički orijentiranim sustavima te u državama s vojnom diktaturom. Često se slavio lik vladara u vidu skulptura, slika, freska i ikona u vjerskim ustanovama, gradili su se objekti njemu u čast, a najfrekventnija tradicija bila je izrađivanje kovanica s profilom vlastodršca. U Osmanskom Carstvu nije se prakticiralo izrađivanje i prezentiranje nikakvih oblika koji bi nosili slikoviti prikaz vladara. Štoviše, osmanska kultura

⁹ Ali, Fatima; Naz, Asmat, „*Imperial Women: Patrons of Political Power in the Ottoman Empire (1520-1660)*“, članak s interneta, Pakistan Journal of Social Sciences (PJSS) Vol. 40, No. 3 (2020), 1343-1356 (<http://pjss.bzu.edu.pk/index.php/pjss/article/view/937/803>), pristupljeno 20.10.2022.

nije pozdravljala umjetničke prikaze ženskih članica carske obitelji, a takva je praksa ograničavala iskazivanje autoriteta valide sultanije u javnosti¹⁰.

Umjesto toga, snažan i moćan imidž bio je demonstriran kroz dugogodišnje tradicije carskih ceremonija, humanitarni rad te kroz arhitekturu. Arhitektura je dakle zamijenila druge oblike poput slikarstva, skulpture i kovanica te postala najatraktivniji i najdugotrajniji način izražavanja carske moći. Sponzoriranje gradnje religijskih i drugih objekata od široke društvene koristi je dakako bila potreba i obaveza koju treba ispuniti za prosperitet naroda, no u ovom radu naglašavamo kako je pokroviteljstvo bilo ujedno i manifestacija društvenog statusa i prestiža, bogatstva te velikodušnosti dobročinitelja. Od druge polovice 16. stoljeća, preseljenje nove valide sultanije na carski dvor da živi sa sinom postaje važna ceremonija, koja se obavljala nakon ustoličenja novog sultana. Nurbanu sultanija je posebno poznata po raskošnim ceremonijama i blještavom prikazivanju moći¹¹. Tijekom vladavine njezinog sina Murata III., uvelike se osjećala njegova odsutnost u rješavanju tekuće problematike, pa se Nurbanu uvukla u političke sfere kako bi minimizirala osjećaj vladareve odsutnosti i tako proširila svoj utjecaj¹².

Valide sultanije su sve više sudjelovale u aktivnostima izvan palače, a kad bi se sultani povukli iz javnosti, one su zamjenjivale odsutnog vladara na dvorskim ceremonijama. To dovoljno naglašava njihovu rastuću moć i reputaciju kao javne ličnosti, kao što je to slučaj s ceremonijom sunecenja princa Mehmeda kada je sultana zamjenjivala valide sultanija u posebnom uzvišenom paviljonu¹³. Događaji koji su potvrđivali utjecaj valide sultanije kao političke figure su dakle sunecenje prinčeva, gdje su prisutni bili i strani diplomati, te doček sultana s vojnog pohoda. Nakon zauzimanja Bagdada, sultanija Kösem je organizirala veličanstvenu ceremoniju dočeka sina Murata IV. Njezina zlatom ukrašena kočija putovala je do Izmita i natrag u prijestolnicu pokazujući svu grandioznost valide sultanije¹⁴.

U haremu je pak, valide sultanija hijerarhijski bila na vrhu. Osim što je bio mjesto najstrože privatnosti sultana i carske obitelji, harem je služio i kao institucija gdje su se školovale princeze i robinje, imao je društvenu i edukacijsku infrastrukturu¹⁵. Kao apsolutna upraviteljica harema, valide je brinula o haremskim administrativnim poslovima, te je bila

¹⁰ Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, 187.

¹¹ Pinar Kayaalp-Aktan, „The Atik Validé Mosque Complex: A Testament of Nurbanu's Prestige, Power and Piety“, (doktorska disertacija, Harvard University, 2005), 194.

¹² Lucienne Thys-Senocak, *Ottoman Women Builders; The Architectural Patronage of Hadice Turhan Sultan*, Women and Gender in the Early Modern World, Aldershot: Ashgate 2006., 105.

¹³ Kayaalp-Aktan, „The Atik Validé Mosque Complex“, 77.

¹⁴ Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, 194.

¹⁵ Necdet Sakaoğlu, *Saray-ı Hümayun: Topkapı Sarayı*, (İstanbul: Denizbank Yayınları 2002), 275.

odgovorna za članove dinastije¹⁶. Ova impresivna moć žene iz osmanske carske dinastije očitovala se na odajama valide sultanije, koje su po veličini i raskoši bile odmah iza sultanovih. Harem je dakle, nakon 16. stoljeća postao sjedište i svojevrsni simbol moći carskih žena koje su s vremenom postajale sve vidljivije kao javne figure. Kao što je Topkapi palača bila ultimativni pokazatelj uzvišenosti i autoriteta sultana kao apsolutne sile u državi, tako je i harem bio točka gdje se centralizirala sva ženska moć koju je utjelovljavala institucija valide sultanije.

¹⁶ Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, 126.

3. MOĆ ŽENA U ARHITEKTURI

3.1 Manifestiranje vlasti žena

Pokroviteljstvo u arhitekturi bilo je svojevrsno sredstvo iskazivanja veličine moći i javno priznanje carskog suvereniteta, a prakticirale su ga brojne autokratske države. Kako se u Osmanskome Carstvu nisu producirali slikovni prikazi sultana da njegov lik bude dostupan javnosti poput slika, kovanog novca ili skulptura, naručivanje izgradnje objekata bilo je i više izraženo¹⁷. Sultan i drugi članovi obitelji mogli su koristiti izražavanje putem arhitekture kako bi ostavili dugotrajni dokaz svoje moći i prisutnosti, te je tako arhitektura postala umjetnost kroz koju se na najvidljiviji i najdugotrajniji način dinastija predstavljala javnosti. Stoga je izgradnja građevina religijske i svjetovne upotrebe postala šablona po kojoj su članovi dinastije pokazivali svoj suverenitet. Radove je naručivao većinom sultan, u početku je to bilo dopušteno i prinčevima, dok se kasnijih godina ta praksa zabranila zbog eventualnih skupljanja simpatija naroda i favoriziranja određenog princa.

Kako bi izgradile dobru reputaciju i kredibilitet u javnosti, žene iz dinastije su također krenule sudjelovati u pokroviteljstvu u arhitekturi. Poznato je da do kraja 15. stoljeća u toj praksi nisu sudjelovale supruge koje su potekle iz strane kraljevske dinastije, no kasnije su sve ženske članice obitelji mogle naručivati radove, bile one konkubine ili žene osmanske carske krvi. Ženske članice obitelji su u velikoj mjeri bile donatorice u humanitarnim organizacijama, kroz zaklade – vakufe. Kroz financiranje vakufa, one su vraćale bogatstvo narodu te su imale priliku pokazati svoju brižniju stranu za nemoćne i potrebite¹⁸. Taj novac koji su poklanjale u humanitarne zaklade bio je novac koji su mogle trošiti bez opravdavanja, svojom vlastitom voljom.

3.2 Žene pokroviteljice u drugim zemljama

Tradicija financiranja javnih objekata nije karakteristična samo za Osmansko Carstvo, već je karakteristična i za druge kulture koje su u političkom smislu bile uređene kao monarhija. Jedna od njih je i Bizantsko Carstvo, koje je stoljećima bilo prvi susjed zemljama na istoku.

¹⁷ Jale N. Erzen, *Sinan, Ottoman Architect, an Aesthetic Analysis*, (METU Faculty of Architecture, Ankara, 2004), 5.

¹⁸ Baer, *Women and Waqf: An Analysis of the Istanbul Tahrir of 1546*, 10.

Bizantske carice bile su na drugoj najmoćnijoj poziciji u državi. Dok je car držao apsolutnu moć, one su većinom vladale uz malodobne sinove kao regentice sudjelujući u ceremonijama, primajući dostojanstvenike, izdajući službene dokumente¹⁹. Bile su afirmirane u administrativnom pogledu te su donosile odluke povezane s financijama zemlje i vanjskom politikom. Osobno su raspolagale velikim bogatstvom, a njihova su moć i status manifestirani kroz njihove prikaze na freskama, kroz profile na kovanom novcu, te kroz naručivanje gradnje objekata. Iskazivale su brigu za narod tako što su financirale projekte humanitarne prirode, poput gradnje crkvi, samostana i zgrada za pomoć potrebitima. Dakle, njihovi su projekti većinom bile zgrade za upotrebu u religijske svrhe.

Osim u Bizantu, žene vladara iz Seldžučkog Carstva također su ostavile traga u pokroviteljstvu građevina. Kroz razdoblje postojanja Carstva, izgrađeno je pet medresa i šest karavansaraja koje su financirale žene sultana. Briga za narod se ponovno očituje i u senzibilitetu seldžučkih moćnih žena tako što su se diljem zemlje gradile i brojne bolnice (*darüşşifa*). Uz navedene tipove građevina, najviše se ističu mauzoleji kojih je bilo najviše. Najistaknutija pokroviteljica iz seldžučkog razdoblja je žena Alaeddina Keykubada Mahperi Huand Hatun, čiji je najpoznatiji projekt kompleks (*külliyeye*) u Kayseriju u čijem su sastavu džamija, medresa i mauzolej²⁰. Još jedna dinastija iz koje su žene sponzorirale arhitektonske pothvate bila je ejubidska dinastija. Tijekom njihove vladavine kroz 12. i 13. stoljeće, žene ejubidskih vladara naručile su desetinu od ukupnog broja od 160 građevina religijske i humanitarne prirode. Većinom se radi o medresama, hospicijima i mauzolejima²¹.

Što se tiče europskih dinastija, žene iz moćne kuće Medici talijanskog porijekla također su rado sponzorirale građevine. Posebno se istaknula Catarina de Medici financirajući gradnju javnih ustanova poput samostana, škola, bolnica te mauzoleja²².

¹⁹ Lynda Garland, *Byzantine Empress: Women and Power in Byzantium AD 527 – 1204*, (London and New York: Routledge, 1999), 4.

²⁰ Aynur Durukan, *Anadolu Selçuklu Sanatında Kurucular ve Sanatçılar*, (İstanbul: Yapı Kredi, 2002), 47.

²¹ Stephen Humphreys, *Women as Patrons of Religious Architecture in Ayyubid Damascus*, Muquarnas (1994), 35.

²² Lucienne Thys-Şenocak, *Seddülbahir and Kumkale: The Architectural Patronage of a Valide Sultan*, (İstanbul: YEM Yayınları, 2000), 118.

4. POKROVITELJICE U OSMANSKOM CARSTVU

Za razliku od pripadnica vladajućih dinastija koje su sponzorirale arhitektonske projekte koje smo opisali, u osmanskome su razdoblju žene iz carske dinastije najviše preferirale usmjeriti svoje financije prema gradnji džamija, i to ukupno 68 od 953 kroz postojanje Carstva. Uz džamije, gradile su se škole, zavije (tekije) te mauzoleji²³. Kako bi se osigurala financijska stabilnost religijskih građevina, projektirani su i hanovi te bazari, dok su građevine za svjetovne svrhe pod pokroviteljstvom žena bile rijetke²⁴. Među projektima koje su sponzorirale žene iz osmanske dinastije uvelike se ističu veliki kompleksi (külliye) u sklopu kojih se nalaze džamije i hamami. Ti kompleksi u čijem se središtu nalazila džamija zapravo su bili pozicionirani na lokacije u prijestolnici gdje je bilo potrebno pomno planiranje obnove i urbanističkog poboljšanja²⁵. Na ovaj način sultanije su povlačile strateške poteze privlačenja pažnje u siromašnije četvrti koje su imale potencijal ulaganja.

Kao što je ranije spomenuto, u ovom ćemo se radu osvrnuti na arhitektonska ostvarenja pod pokroviteljstvom članica osmanske dinastije u prijestolnici kroz 16. i 17. stoljeće, odnosno tzv. „zlatno doba“ osmanske kulture. Najmonumentalnije građevine iz tog razdoblja su dale izgraditi tri sultanije; sultanija Hürrem, supruga Sulejmana Zakonodavca, njegova kći sultanija Mihrimah, te supruga Ibrahima I., sultanija Hatice Turhan.

4.1 Sultanija Hürrem

Žena koja je u palaču Topkapı dovedena kao robinja, a kasnije je jedna od najmoćnijih žena na osmanskome dvoru u povijesti, bila je sultanija Hürrem. U zapadnjačkim zapisima poznatija je pod imenom Roxselana, a nije utvrđeno sa sigurnošću je li poljskog ili ruskog podrijetla²⁶. Pokrenula je revoluciju na dvoru udavši se za sultana Sulejmana što je iznimna činjenica upravo zato što su se vladari dotad ženili pripadnicama drugih dinastija, a nikada robinjama. Na taj je način postala prva oslobođena robinja koja je sklopila službeni brak s osmanskim vladarom. Bila je majka šestoro djece, od kojih su petorica prinčevi. Jedan od njih

²³ Ülkü Ü. Bates, *Women as Patrons of Architecture in Turkey*, (Harvard University Press, 1978), 246 – 247

²⁴ Ülkü Ü. Bates, *The Architectural Patronage of Ottoman Women*, (Oxford University Press, 1993), 63

²⁵ Jale N. Erzen, *Mimar Sinan Estetik Bir Analiz*, (Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı 1996), 19

²⁶ Gülrü Necipoğlu, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, (Princeton: Princeton University Press, 2005), 268

postao je i sljedeći osmanski sultan, Selim II. Imala je i kćer, sultaniju Mihrimah koja je po pitanju filantropije, humanitarnog rada i sponzoriranja arhitektonskih projekata krenula majčinih stopama.

Sultaniju Hürrem možemo smatrati pokretačicom grupe moćnih žena članica osmanske dinastije zbog njezine značajne uloge na osmanskoj političkoj sceni. Iako je godinama bila uvriježena tradicija da majke prinčeva presele sa sinovima u sandžak dodijeljen na upravljanje, ona je bila prva majka koja je to pravilo prekršila te je odlučila ostati u prijestolnici uz sultana. Za razliku od sultanije Mahidevran, majke princa Mustafe, zauzela je čelno mjesto u haremu nakon smrti sultanove majke te je de facto upravljala čitavim carskim kućanstvom. Hürrem je bila svjesna činjenice da svoju moć i status crpi od sultana, te je povukla strateški potez preselivši harem iz stare palače u Topkapı kako bi mogla iz prve ruke pratiti politička zbivanja u državi. Ova inteligentna i oštroumna sultanija znala je da za učvršćenje svoje moći treba imati odane podanike na visokim pozicijama kako bi djelovala na najvišoj razini. Stoga je udala svoju kćer, sultaniju Mihrimah za Rüstem-pašu, koji je također bio stranac skromnih korijena, ali je s Hürrem dijelio identičnu ambiciju za moći i vlasti. Njih troje su, dolaskom Rüstema na visoku poziciju velikog vezira Carstva, oformili moćan krug koji je godinama imao veliki utjecaj na političke i administrativne sfere osmanske države.

Iako sultanija Hürrem zbog prerane smrti nikada nije postala valide sultanija dolaskom Selima II. na vlast, proživjela je život o kojem njezine suvremenice nisu mogle ni sanjati, držeći neopisivu kontrolu nad mnogim sferama života u Carstvu, među time mislimo i na razne donacije i pomaganje najpotrebitijima u narodu. Kao što je već spomenuto, Hürrem je prva moćna žena iz carske dinastije koja je bila pokroviteljica urbanističkih projekata diljem Osmanskog Carstva. Tako se ističu njezini kompleksi u Istanbulu, Edirneu, Meki, Medini i Jeruzalemu²⁷.

4.1.1 Kompleks Haseki Hürrem

Prva pokroviteljska aktivnost sultanije Hürrem bilo je naručivanje i financiranje kompleksa u četvrti Haseki, koja je ime dobila po jednom od statusnih obilježja, odnosno po

²⁷ Leslie P. Peirce, *Gender and Sexual Propriety in Ottoman Royal Women's Patronage*, Women, Patronage, and Self-Representation in Islamic Societies, (New York: State University of New York Press, 2000), 58-59

nazivu za prvu i omiljenu sultanovu ženu. Kompleks je smješten na Avratpazariju, što je ime lokacije i sajma koji se održavao jednom tjedno, a gdje su prodavačice i mušterije uglavnom bile žene²⁸. Lokacija je bila poprilično udaljena od elitnog centra Istanbula gdje je bila smještena uprava, no unatoč tome, bila je strateški izuzetno mudar potez za Hürrem koja se upustila u gradnju svojeg prvog arhitektonskog projekta namijenjenog narodu. Naime, ta tržnica je funkcionirala kao mjesto za razmjenu dobara i tržnica ženskog roblja, te se doimala kao logičan izbor za osnivanje zaklade i podizanje kompleksa koji će nositi njeno ime.

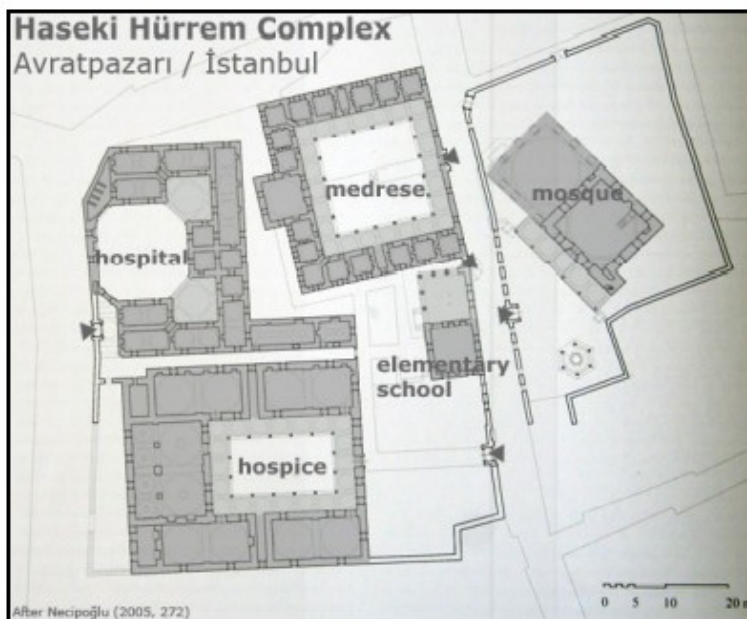
Poruka koju je sultanija htjela prenijeti izborom ove građevinske lokacije bila je pokazivanje brige i razumijevanje potreba ženskog dijela javnosti, a na taj je način ujedno gradila svoju reputaciju humanitarke u narodu. Gradnjom kompleksa Haseki Hürrem htjela je pokazati da se bori za blagostanje i boljitak žena u lošijoj situaciji na ovom području grada, a pravo na njegovo korištenje imale su nemoćne žene svih religija. Gradnja ovog kompleksa krenula je nakon vjenčanja sultana Sulejmana i Hürrem, a smatra se da su radovi financirani isključivo iz njezinog miraza²⁹. Za sultaniju je nakon vjenčanja bilo ključno da se narodu predstavi kao vladareva zakonita supruga i slobodna žena, što dotada nije bila. Financiranje ovakvog projekta, ubirući simpatije ženskog dijela naroda, pokazalo se kao mudar potez. U tom je razdoblju njezin najstariji sin, princ Mehmed dosegao zrelo doba za preseljenje u sandžak, kamo ga ona nije slijedila unatoč tradiciji. Sultanija Hürrem je dakle, odlučila ostati u prijestolnici da ostane i dalje u toku s tekućim političkim zbivanjima i bude blizu sultana te je istovremeno osluškivala potrebe naroda kako bi im mogla pružiti što je potrebno, gradeći usput imidž najmoćnije sultanije dotada.

Kako je ranije spomenuto, četvrt u kojoj je kompleks izgrađen bila je udaljena od centra i nije imala mnogo stanovnika, no džamija izgrađena u njegovom sklopu iz 1539. bila je jedina na tom području pa je zato bila prilično vrijedna za narod. Kao i kod svake ozbiljne institucije vodili su se zapisi o prihodima iz kojih je uzdržavan rad kompleksa, zapisi o zaposlenom osoblju, evidencija njihovih plaća te njihov opis rada, a sve je objedinjeno u knjigama vakufa odnosno humanitarne zaklade. Može se iščitati kako je sultanija u prvoj fazi gradnje krajem 1530-ih na poklon od sultana dobila zemlje koje su nosile svoj prihod te zaključujemo kako je i taj prihod osiguravao rješavanje tekućih izdataka kompleksa.

²⁸ Necipoğlu, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, 273

²⁹ Necipoğlu, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, 271

Nadalje, kako je s vremenom četvrt prosperirala i broj stanovnika doživio porast, početkom 1550-ih Hürrem je nastavila s ulaganjima u kompleks putem vlastitih donacija te je za projektanta nove bolnice, odnosno *dariüşşifa* odabrala ostvarenog arhitekta Sinana, koji je bolnicu dovršio 1551. godine³⁰. Možemo pretpostaviti kako je Hürrem za izgradnju bolnice bila inspirirana zdravstvenim problemima u vlastitoj obitelji. Njezin najmlađi sin, princ Cihangir cijeli je život bio osuđen na probleme s deformitetom kralježnice, što ga je isključivalo iz natjecanja da postane potencijalni vladar, dok je sultan Sulejman u to vrijeme razvio probleme s upalnim artritismom. Sultanija je zbog tih okolnosti posvećivala veliku brigu ne samo oboljelim članovima obitelji, već je nastojala da i narod ima pristup adekvatnoj medicinskoj skrbi, iskazujući na taj način svoje tople majčinske osjećaje. Gradnju kompleksa je dakle završio arhitekt Sinan, kojemu se pripisuju i druga veličanstvena ostvarenja u Istanbulu, a ovo je prvo od njih.

Tlocrt kompleksa Haseki Hürrem na Avratpazariju (preuzeto iz Necipoğlu, 2005., 272.)

U kompleksu su se nalazile džamija, medresa, *imaret* (pučka kuhinja), *dariüşşifa* (bolnica) te *sıbyan mektebi* (osnovna škola), što je i tipičan sadržaj jednog kompleksa. Svi ovi elementi nisu sagrađeni odmah, već su dodavani u različitim fazama gradnje. Krajem 1530-ih

³⁰ Necipoğlu, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, 272.

sagrađena je džamija s jednom kupolom, a godinu kasnije dodane su medresa te osnovna škola. Sinan je krajem 1540-ih sagradio poznatu džamiju Şehzade na drugoj lokaciji po nalogu sultana, a kompleksu Haseki su nakon toga pridodani imaret i bolnica³¹. Izdaci za hranu koja se pripremala u imaretu bili su financirani iz carske riznice, te od viška sredstava iz vakufa. Ova posljednja dva elementa pretvorila su kompleks Haseki u veliki centar s ciljem pomoći potrebitima s raznovrsnim dijapazonom usluga. Džamija je srušena u potresu koji je pogodio grad 1894. godine, no kasnije je obnovljena.

Ovaj kompleks Hürrem sultanije na Avratpazariju početak je ulaganja ženskih članica dinastije u objekte u prijestolnici. Nakon udaje za sultana i oslobođanja od robovskog statusa, pobrinula se da gradi imidž i učvršćuje svoju moć kroz pokazivanje brige za slabije i potrebitije stanovništvo u zabačenom dijelu grada. Pokazala je svojim ženskim podanicama kako nisu zaboravljene, bile one slobodne žene ili robinje.

4.1.2 Hamam Haseki Sultan

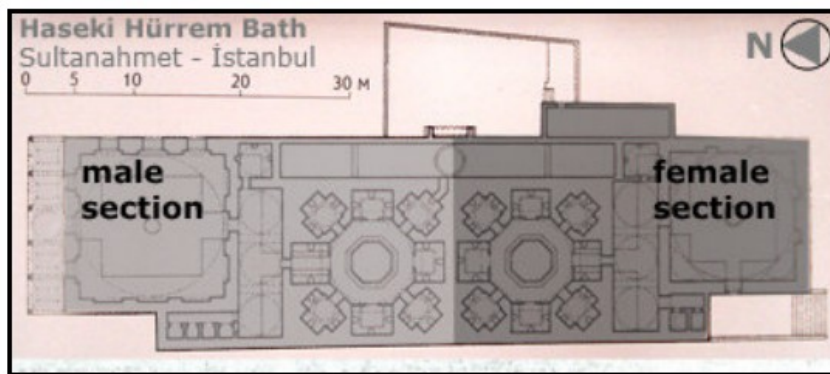
Sljedeći urbanistički projekt kojem se sultanija Hürrem posvetila je hamam čije se gradilište smjestilo na carskom pravcu na kojem su se organizirale povorke povodom svečanih ceremonija sunećenja prinčeva i dvorskih vjenčanja³². Konkretno rečeno, radi se o prostoru između džamije Aja Sofije i Hipodroma. Carski pravac se protezao od palače i Fatihovog kompleksa sve do Edirnekapija. Oko te osi nalaze se brojna religijska zdanja te se stoga smatra žilom kucavicom carske i religijske moći. Ovo je ostvarenje projektirano ponovno od strane arhitekta Sinana koji se svojim vrhunskim dizajnom prometnuo u etabliranog i uspješnog dvorskog arhitekta, zaslužnog za brojna druga monumentalna zdanja. Hamam Haseki Sultan glasi za jednu od najznačajnijih kupelji u Istanbulu, a procjenjuje se da je njegova izgradnja dovršena 1557. godine. Ovoga puta Hürrem se odlučila za atraktivniju i prometniju lokaciju, što je naglašavalo njezinu pripadnost dinastiji i podsjećalo širu javnost na njezinu golemu moć kao sultanije pokroviteljice³³. Hamam je dvojni, sa sjevernim dijelom za mušku, te južnim dijelom za žensku populaciju. U tlocrtu je većinom simetričan, osim u pogledu dvaju ulaza. Ženski ulaz je skriveniji i nalazi se s bočne strane, dok je muški ulaz naglašeniji i ima svoj ulazni trijem nasuprot džamije Aja Sofija, što se može protumačiti kao svojevrsna

³¹ Godfrey Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, (London: Thames and Hudson 1971), 204.

³² Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, 203.

³³ Engin Yenal, *Bir Kent: İstanbul, 101 Yapı*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2000), 63

neravnopravnost među spolovima. Hamami su osmišljeni uz upotrebu tipičnih elemenata za ovakvu vrstu građevine, svaki od njih ima tzv. hladnu, toplu i vruću sekciju koje se nižu jedna za drugom i koje su nadsvođene tradicionalnim kupolama. Upravo to je ono što ovaj hamam čini modernim³⁴. Međutim, ovakav raspored prostorija kasnije se pokazao neefikasnim po pitanju uštede energije jer je hamam zbog nanizanih sekvenca i slabije izolacije gubio mnogo topline. Bez sumnje možemo zaključiti kako su ovaj luksuzni i moderni hamam na vrlo popularnoj lokaciji tijekom mnogih narednih godina pohodili brojni građani.

Tlocrt hamama Haseki Sultan (preuzeto iz Günay, 2002., 131.)

Iako je sultanija Hürrem bila pokroviteljica mnogim projektima diljem Carstva, u okviru ovog rada bilo je dovoljno detaljnije opisati samo dva zdanja u Istanbulu, kompleks Haseki na Avratpazarju, te hamam Haseki Sultan. Svojim ulaganjem u gradnju objekata koji će biti od koristi brojnim naraštajima, ova je pokroviteljica pokazala veličinu svoje posvećenosti za prosperitet naroda. Pothvati ove prirode i tolikih razmjera nikada prije nisu bili poduzimani od strane ženskih članica dinastije³⁵. Sultanija Hürrem je inicirala izgradnju kompleksa koji se narednih godina širio i dobivao nove funkcije, prvim takvim u čije se planiranje i financiranje usudila upustiti žena koja je samo desetljeće ranije još uvijek bila na dnu dvorske hijerarhije. Ova se sultanija nije uzoholila svojim strmoglavim rastom, već je odlučila pomoći narodu kroz kompleks dobrotvornih institucija sagrađenom na području udaljenom od političkog centra. Na taj je način uspjela usmjeriti svoj utjecaj i prema najpotrebitijim i najnižim slojevima žena, odajući počast svojim počecima po dolasku u prijestolnicu. S druge strane, hamam koji je

³⁴ Yenal, *Bir Kent: İstanbul, 101 Yapı*, 64

³⁵ Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, 205

izgrađen sredinom 1550-ih godina smješten je u samom srcu upravnog dijela prijestolnice, na carskom pravcu. Tih je godina sultanija uživala moć kao nijedna dotada, što se i odrazilo pri odabiru lokacije. Njezin doseg vidljiv je ne samo u izboru lokacija i tipa sponzorirane građevine, već i u izboru arhitektonskog genija Sinana.

4.2 Sultanija Mihrimah

Rođena 1522. godine, sultanija Mihrimah bila je jedina kći sultanije Hürrem i sultana Sulejmana. Otac joj je bio jako privržen te ju je čak vodio kao pratnju na ratne pohode, što se smatralo neobičnim za žensko dijete. Kao sultanova miljenica uživala je veliko bogatstvo i utjecaj, a imala je priliku biti visokoobrazovana poput svoje braće. Glasila je kao iznimno profinjena, inteligentna i elokventna sultanija. Ugledavši se na svoju moćnu majku, sultanija Mihrimah je godinama gradila jaku reputaciju i utjecaj u političkim krugovima³⁶. Prekretnicom u njezinom životu smatra se udaja za Rüstem-pašu, koji je kasnije postao veliki vezir. Uz potporu Hürrem sultanije i probijanjem Rüstema na najvišu moguću poziciju, oformili su moćan krug koji je godinama imao veliki utjecaj na politička i administrativna pitanja osmanske države³⁷. Kako Hürrem zbog prerane smrti nije doživjela dolazak sina Selima na vlast, Mihrimah je pripala dužnost djelovanja u ulozi valide sultanije svojem bratu, te ga je godinama podupirala u sferama politike a čak i novčano³⁸. Ova je sultanija proživjela godine u blagostanju, gomilajući bogatstvo koje je ipak najradije koristila u dobrotvorne svrhe. Bila je iznimno utjecajna poput svoje majke te je odlučila je donirati većinu zakladama. Među monumentalnim zdanjima koja su izgrađena po njezinom nalogu nalaze se kompleksi u Edirnekapiju i na Ūsküdaru kojima ćemo se baviti u nastavku rada.

³⁶ Necipoğlu, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, 197

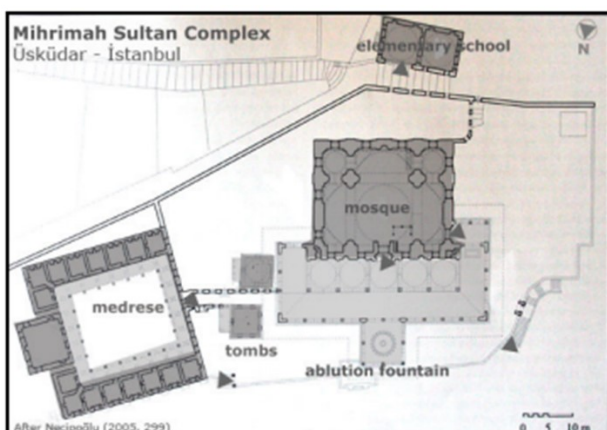
³⁷ Leslie P. Peirce, *Beyond Harem Walls; Ottoman Royal Women and the Exercise of Power, Gendered Domains: Rethinking Public and Private in Women's History*, (New York, Cornell University Press 1992), 53

³⁸ Necipoğlu, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, 197

4.2.1 Kompleks sultanije Mihrimah na Üsküdaru

Kao što je ranije opisano, sultanija Mihrimah je bila vrlo moćna princeza koja je raspolagala velikim finansijskim resursima. Poput svoje majke, u zrelijoj dobi se odlučila posvetiti humanitarnom radu donirajući sredstva zakladama i ulažući u urbanističke projekte. Prvi kompleks koji je sultanija financirala nalazi se na Üsküdaru, blizu пристаништа. Üsküdar je istanbulska četvrt smještena na azijskoj strani, te je udaljena od političke i upravne jezgre grada. Iako je s te strane smatrana neatraktivnom, četvrt je dugi niz desetljeća glasila kao popularno mjesto za trgovačke aktivnosti. Upravo u tom dijelu grada započinjala je trgovačka ruta prema istočnim destinacijama, stoga je logično da je bilo žarište trgovine i sklapanja poslova. Osim trgovine, iz Üsküdaru je kretalo i hodočašće za hadž u Meku, pa je osim gospodarskog, ova četvrt imala i važan religijski značaj.

Gradnja kompleksa započela je 1543., a završena je 1548. godine. S obzirom da se uz džamiju u sastavu kompleksa nalaze dva minareta, pogrešno se smatralo da je pravi pokrovitelj sultan Sulejman. Razlog koji stoji iza tog razmišljanja je privilegija gradnje dvaju minareta koju su imali isključivo sultani. No u Sulejmanovo doba ovo su pravilo redovito kršile ženske članice dinastije koje su financirale objekte u svoje ime. Kompleks na Üsküdaru uključivao je džamiju, medresu, karavansaraj s prenoćištem, imaret te osnovnu školu³⁹. Kako se ovo razdoblje u kontekstu arhitekture usko povezuje s najvećim arhitektom toga vremena, Sinanom, razumljivo je da je on bio zaslužan za projektiranje kompleksa na poprilično nezgrapnoj parceli. Zbog prirode gradilišta koje je locirano između obale i uzvisine, arhitekt je domišljato izmijenio klasičan plan dvorišta te u tlocrtu ovaj kompleks ima linearan plan⁴⁰.

Tlocrt kompleksa sultanije Mihrimah na Üsküdaru (preuzeto iz Necipoğlu, 2005., 299.)

³⁹ Necipoğlu, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, 302

⁴⁰ Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, 213

Džamija i medresa se nalaze na istoj osi, dok je škola smještena u pozadini pa se pretpostavlja kako je izgrađena tek kasnije. Osim lukavog iskorištavanja prostora, ovakva organizacija zgrada vjerojatno nosi i dodatno značenje. Dok su glavni objekti poput džamije s minaretima, medresa i grobnice uočljivi u nizu s obalne strane, oni sporedni su smješteni pozadi. Na taj način je sultaniji uspjelo da kompleks bude promatran kao atrakcija, a u narednim stoljećima na sličnom principu su izgrađeni brojni ljetnikovci i vile na obalama Bospora. To nadopunjuje i činjenica da je kompleks sagrađen na trgovački atraktivnoj lokaciji, te je bio vidljiv promatraču iz mnogih pravaca⁴¹. Iako se radilo o parceli udaljenoj od političke jezgre prijestolnice, ovaj su kompleks posjećivali brojni putnici, trgovci te hodočasnici. Kompleks je dakle odigrao važnu ulogu u transportu dobara i u trgovini, a ujedno je bio otvoren za pomoć putnicima. Uzevši u obzir nezgrapnost njegovog terena, možemo zaključiti da je Mihrimah željela da njezin kompleks bude viđen i da ga se promatra. Ovo je zdanje stoga sagrađeno ne samo iz humanitarnih pobuda, već je i pojačavalo imidž svoje pokroviteljice.

4.2.2 Kompleks sultanije Mihrimah na Edirnekapiju

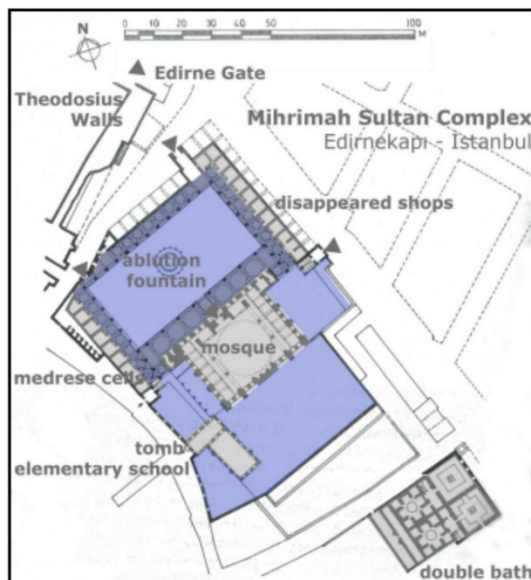
Drugi kompleks pod pokroviteljstvom sultanije Mihrimah kojem ćemo se posvetiti jest kompleks u Edirnekapiju. On se nalazi u dijelu grada koji okružuje prolaz za Edirne na istanbulskim zidinama. Edirnekapı je stoljećima bio prolaz na kojem su započinjale svečanosti i ceremonije te početak tzv. carske osi Bizanta, a kasnije i Osmanlija. Dio je rimske magistralne ceste, Via Egnatie koja je povezivala Bizant i Trakiju⁴². Osim toga, Edirnekapı je vrlo značajan jer je kroz taj prolaz Mehmed II ušao u grad nakon osvajanja Istanbula. U narednim stoljećima, na Edirnekapiju su se organizirale svečanosti za sultane koji su se pobjedonosno vraćali s pohoda, te za razne strane diplomate i druge uvažene goste. Ovo područje je osim političkog značaja bilo i vrlo popularno za trgovačku djelatnost kako bi se namirile sve potrebe mnogobrojnih putnika.

Navedene atraktivne karakteristike Edirnekapija ponukale su sultaniju Mihrimah da ondje da sagrađiti svoj drugi kompleks. Međutim sultanija je vodila borbu za građevinski teren s velikim vezirom Kara Ahmed-pašom. Iako je dobila dopuštenje za gradnju od sultana, ispostavilo se da je Kara Ahmed-paša kupio teren u blizini koji je namijenio za izgradnju džamije i humanitarnih objekata. Kako se razvila velika svađa, šejhulislam je čak izdao fetvu u kojoj potvrđuje kako su za to područje prikladniji objekti koje je u planu imao Kara Ahmed-

⁴¹ Jale N. Erzen, *Mimar Sinan Estetik Bir Analiz*, (Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı, 1996), 19.

⁴² İstanbul Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı – Kültür Bakanlığı , vol 1-8) Vol.3, 404

paša⁴³. Potom se sultanija Mihrimah žalila ocu koji je ignorirao šejhulislamovo rješenje i potvrdio dopuštenje za gradnju svojoj kćeri. Činjenica da je sultan Sulejman na želju svoje kćeri odlučio ignorirati rješenje visokog dostojanstvenika poput šejhulislama govori dovoljno o moći i utjecaju koji je sultanija imala nad svojim ocem, sultanom.

Tlocrt kompleksa sultanije Mihrimah na Edirnekapiju (preuzeto iz Necipođlu, 2005., 306.)

Točan početak gradnje kompleksa nije poznat, no smatra se da su objekti sagrađeni postupno tijekom 1560-ih. Tako je na Edirnekapiju Mihrimah tijekom godina dala podići džamiju, medresu, hamame za žene i muškarce, jedan mauzolej te osnovnu školu. Za realizaciju ovog projekta ponovno je bio zadužen arhitekt Sinan, tada već glavni carski arhitekt. Unatoč neravnom terenu, gradnja je omogućena zahvaljujući gradnji platoa na kojem se nalaze džamija i medresa, što također omogućuje vidljivost objekata prolaznicima i putnicima koji se nađu u blizini. Džamija u ovom kompleksu je jedan od najznačajnijih Sinanovih radova zbog drugačije organizacije volumena krovnog prostora⁴⁴. Naime, džamija na Edirnekapiju ističe se zbog središnje kupole koja je obgrljena poprečnim manjim kupolama. Na taj je način postignut dojam linearnog prostornog razmještaja, što je pogodnije za prostor za molitvu. Ulaz u džamiju nalazi se u dvorištu uz medresu, te nema proširenog ulaznog prostora, što je slučaj i kod kompleksa

⁴³ Necipođlu, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, 308

⁴⁴ Necipođlu, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, 129.

na Üsküdaru. Sistem nosivosti je u ovoj džamiji drugačiji od ranijih, a nalikuje tehnologiji koja se koristi u izgradnji mostova i akvadukta. Teret mase se prenosi vertikalno i uz pomoć lukova, stoga zidovi nisu jedini nosivi elementi u objektu. To je omogućilo probijanje brojnih otvora za prozore i unošenje velike količine svjetlosti u džamiju. Stoga se džamija sultanije Mihrimah na Edirnekapiju smatra džamijom sa najobasjanijom unutrašnjosti u Istanbulu⁴⁵. Unutrašnjost su ukrašavale zrake sunca koje su se probijale kroz mnogobrojne prozore, s obzirom na to da su ornamenti i dekoracije bili suptilni, što je prilično netipično za žensku pokroviteljicu projekta. Međutim, postignuta je slična atmosfera lukavim manipuliranjem svjetlosti, što je poslije Sinana bilo ponovno ostvareno tek u 18. stoljeću.

U projektu kompleksa stoji da su predviđena dva minareta, no izgrađen je tek jedan. Podsjećamo, gradnja dvaju minareta bila je privilegija koja je pripadala jedino sultanu. Moguće je da je na ovaj način nagoviješten pad moći sultanije Mihrimah, jer je u to vrijeme na tron zasjeo njezin brat, Selim II. Današnji minaret na tom mjestu sagrađen je nakon što je prvi uništen u potresu 1894. godine, dakle, nije originalan. Smatra se da se nastava umjesto u medresi odvijala u prostoru džamije, pošto medresa nije imala dvoranu za učenje, što je vrlo neobično za građevinu takve namjene. Zanimljiva je i činjenica da je sultanija dala iskopati kanal od Küçükköya do Edirnekapija kako bi dovela vodu do šesnaesterokutne fontane za ritualno pranje koja dominira ulaznim prostorom.

Sultanija Mihrimah koristila je svoje bogatstvo i utjecaj ulažući, među ostalim, u komplekse na Üsküdaru i Edirnekapiju kako smo i opisali. Njezina ulaganja u građevinske projekte povećala su se pogotovo nakon smrti supruga, Rüstem-paše. Iako se kompleks na Edirnekapiju nalazi dalje od politički prestižnog centra grada, on je smješten na itekako važnoj poziciji. Poput kompleksa na Üsküdaru, i ovaj je kompleks označavao ulazak na jednu važnu gradsku rutu, te ulaz i izlaz u sam grad. Na taj je način bio među prvim monumentalnim zdanjima koja su putnici mogli vidjeti i diviti se pri ulasku u grad. Smatra se da je prije kompleksa na tom mjestu u Edirnekapiju bila crkva, no iako ta informacija nije potvrđena, sigurno je da je ova džamija bila prvo religijsko zdanje koje stoji na europskom ulazu u grad⁴⁶. Tako možemo zaključiti da je džamija pridonijela naglašavanju islamske vizure toga dijela grada te se i na taj način isticala nad drugim gradskim džamijama. Ovaj je genijalan projekt

⁴⁵ Bates, *Women as Patrons of Architecture in Turkey*, 254.

⁴⁶ Necipoğlu, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, 314

džamije postao primjer za buduće džamije koje će se graditi u 18. i 19. stoljeću, a od nje je impresivnija samo Selimiye džamija, koja isto označava značajnu točku na carskom putu.

Oba kompleksa možemo promotriti kao funkcionalne jedinice koje su obilježile europski i azijski ulaz u Istanbul, no zbog različitog vremena izgradnje, uočljiva je i različita uloga sultanije. Dok je kod kompleksa na Üsküdaru ona sultanova kći ljubimica koja može imati dva minareta, jedan jedini minaret u kompleksu na Edirnekapiju sugerira sultanovu sestru s padajućim utjecajem. Svejedno, moć sultanije Mihrimah je svakako bila javno prepoznata i afirmirana s gradnjom svakog objekta.

4.3 Sultanija Hatice Turhan

Porijeklom Ruskinja, Hatice Turhan na osmanski je dvor stigla u dobi od 12 godina te postala robinja sultanije Kösem, majke Ibrahima I. Kasnije je postala sultanova miljenica rodivši sina Mehmeda IV. Ibrahimova smrt 1648. označila je početak vladavine Mehmeda IV. te se Hatice Turhan prometnula u valide sultaniju sa samo 21 godinom. Iako je tehnički bila nova valide sultanija, njezino je djelovanje kočila dominacija sultanije Kösem, koja se proglasila „velikom valide“ zadržavajući apsolutnu moć. Nakon velike pobune u haremu 1651. godine u kojoj je Kösem ubijena, Hatice Turhan zaista postaje politički aktivna i vlada uz sina kao regentica. Umjesto da nastavi ambiciozno plivati političkim vodama kao njezine moćne prethodnice, ova se sultanija odlučila povući kad je sultan navršio 19 godina posvetivši se humanitarnom radu. Inicirala je gradnju mnogih projekata za javnu upotrebu te je osnovala vakuf. Doprinosila je izgradnju kompleksa Yeni Valide o kojem će više riječi biti u sljedećem poglavlju. Posebno se ističe i financiranje izgradnje dviju tvrđava za vojne svrhe na Çanakkale (Dardanelima)⁴⁷.

4.3.1 Kompleks Yeni Valide

Kompleks čija je izgradnja počela 1597. godine, a koji je naručila sultanija Safije, nalazi se u istanbulskoj četvrti Eminönü. Nakon smrti sultana Sulejmana broj građevinskih objekata pod pokroviteljstvom je pao, sultani Selim II. i Murat III. nisu naručivali projekte u svoje ime. Majka Mehmeda III., sultanija Safije započela je projekt izgradnje džamije na Eminönüu.

⁴⁷ Thys-Şenocak, *Ottoman Women Builders: The Architectural Patronage of Hadice Turhan Sultan*, 5.

Međutim, radovi su stali 1603. zbog sultanove smrti. Tada je došlo do smjene moći, a sultanija Safije više nije bila valide sultanija te je automatski izgubila povlasticu da financira pokroviteljstvo. Na nastavak gradnje se čekalo šezdesetak godina, kada je projekt nastavila tadašnja valide, sultanija Hatice Turhan.

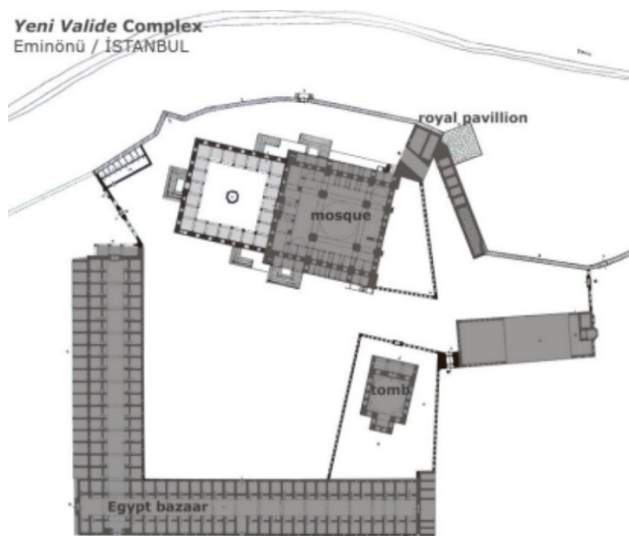
Gradnja kompleksa je završila 1665. godine zbog njezine financijske pomoći, a uz kompleks našla se džamija, mauzolej, osnovna škola, zgrada za distribuciju vode, tržnica i carski paviljon. Ovaj kompleks je poseban utoliko što je njegova gradnja inicirana dvaput unutar dvaju stoljeća, i to od strane dviju pokroviteljica, a na projektu su sudjelovala četvorica glavnih arhitekata. Za gradilište je odabrana lokacija na ulasku u Zlatni rog. Poznato je da je četvrt Eminönü prednjačila po trgovačkim djelatnostima u Istanbulu te su se tamo nalazile gradska luka i carina. Uz sve te urbane karakteristike, razumljivo je kako je to područje bilo vrlo gusto naseljeno ljudima koji su se bavili pomorskom i trgovačkom djelatnošću, te poglavito nemuslimanima i Židovima⁴⁸. Četvrt Eminönü je i u suvremeno doba poznato trgovačko središte u Istanbulu.

Zbog gustoće izgradnje postojećih zgrada u ovoj četvrti, smatra se da je kompleks Yeni Valide najmasivniji i najmonumentalniji izvršeni projekt na ovom području grada. Kako se radi o lučkom dijelu grada, projektanti su naišli na vrlo problematičan teren za gradnju s brojnim ograničenjima. Gradilište se nalazilo na obali koja je imala umjetni nasip. Ovo je pokazatelj koliko je sultanija Safije bila ambiciozna kada je naručivala projekt na takvom kompleksom terenu pod svojim imenom. S obzirom na problematičnost terena i brojne poplave gradilišta koje je bilo potrebno sanirati jasno je kako izgradnja ovog kompleksa nije tekla sasvim glatko te da su se pojavili brojni dodatni financijski izdaci⁴⁹. Javnost na to nije gledala blagonaklono jer se carska riznica brzo praznila, a moć Osmanskog Carstva bila je u padu. Svejedno, izbor gradilišta je pao na četvrt Eminönü vrlo vjerojatno zbog njegove trgovačke atmosfere. S druge strane, tu se ponovno našla i namjera da se islamizira područje te da svi stranci i budući putnici budu impresionirani velebnim zdanjem. Isprva je na neravnom terenu sagrađen plato, na koji su potom položeni temelji. Izgradnja je stala zbog smrti Mehmeda III. kada je Safije izgubila status valide sultanije te je projekt napušten u nepoznatom stadiju izgradnje, a raseljeno židovsko stanovništvo se vratilo.

⁴⁸ Selma Akyazıcı Özkoçak, *The Reason for Building: The Cases of Rüstem Paşa and Yeni Valide Mosques*, (İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, 1999), 269.

⁴⁹ Lucienne Thys-Şenocak, *The Yeni Valide Mosque Complex in Eminönü, İstanbul (1597–1665)*, (doktorska disertacija, University of Pennsylvania, 1994), 64.

Nakon 58 godina pauze izgradnju je ponovo pokrenula sultanija Hatice Turhan. Sultanija je na taj način uštedjela novac koji bi u suprotnom bio trošen na nove temelje, a osim toga započeta je i nova islamizacija područja sredinom 17. stoljeća. Dovršavanje ove džamije naišlo je na dodatno odobravanje u krugovima uleme⁵⁰. Džamija, čija je unutrašnjost bogato ukrašena, pozicionirana je na uzvisini. Unutra je bio i prostor za molitvu rezerviran za sultana (*hünkar mahfili*), povezan s carskim paviljonom (*hünkar kasrı*).

Tlocrt kompleksa Yeni Valide (preuzeto iz Istanbul Yeni Cami ve Hünkar Kasrı – Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1974., 265.)

Carski paviljon je tada bila nova vrsta građevine koja je vjerojatno potekla iz potrebe da se uspostavi svečaniji ulazak sultana u bogomolju. Carski paviljon (*hünkar kasrı*) se smatra nastavkom paviljona koji su se gradili kao rezidencije sultana i njegove obitelji izvan carske palače, a ovaj u kompleksu Yeni Valide napravljen je u razdoblju opadanja moći Carstva⁵¹. Dijelio je mnoge tehničke sličnosti s paviljonom İnci koji je Hatice Turhan rado posjećivala. Trokatnica je izgrađena na gradskim zidinama, s pogledom na more i s drvenom unutrašnjom kupolom u glavnoj dvorani koja je pojačavala njezinu važnost. Paviljon je uistinu bio smješten u samom središtu kompleksa te se smatra jedinstvenom značajkom u tlocrtu kompleksa jer je njegova pozicija uzvisivala sve drugo i nadgledala sve unutar te izvan kompleksa. Možemo

⁵⁰ Thys-Şenocak, *Ottoman Women Builders: The Architectural Patronage of Hadice Turhan Sultan*, 190.

⁵¹ Thys-Şenocak, *Seddülbahir and Kumkale: The Architectural Patronage of a Valide Sultan*, 69.–89.

zaključiti kako se pokroviteljica namjerno pobrinula da s naručenog paviljona ima mogućnost nadgledanja i praćenja svakog kutka u kompleksu.

Sultanija je na ovaj način uspjela ostvariti promjenu u tradicionalnom muškom viđenju žene kao objekta promatranja. Promjena iz muškog, sultanovog nadgledanja u žensko nadgledanje označila je prisutnost velike moći valide sultanije. Zajedno s džamijom, paviljon je zapravo bio velika promatračnica s koje su se pratila zbivanja na Zlatnom rogu te unutar kompleksa. Spomenuto je kako je u kompleksu izgrađena i pučka kuhinja, odnosno *imaret*. One su bile ključan element u urbanističkom planiranju tijekom toga razdoblja, štoviše, njihovo postojanje je bilo od životne važnosti tijekom nestašica hrane. Stoga su imareti koje su gradile valide sultanije u svojim kompleksima ukazivali na moć dinastije kroz pokroviteljstvo žena; isto tako iskazivanje dobročinstva prema potrebitima osiguravalo je zahvalnost i lojalnost podanika prema dinastiji.

Kao što je i u prijašnjim primjerima pokroviteljstva viđeno, u ovom razdoblju je pokroviteljstvo bilo usko vezano uz politiku kako bi se prenijela poruka na koju je narod odgovorio svojom vjernošću i pouzdanjem u vladajuće. Uz religijsku prirodu objekta, bila je uključena i trgovačka, zato što je u sastavu kompleksa i velika tržnica, a planovi za tržnicu postojali su još u doba sultanije Safije. Obje su sultanije dakle vidjele veliki trgovački potencijal četvrti, te je izgradnjom tržnice kompleks uz religijsku, imao i ekonomsku ulogu, a bio je otvoren za posjetitelje svih etničkih pripadnosti. Kako bi njezino ime i dobročinstvo bili upamćeni, napravljeni su natpisi u džamiji gdje ona posvećuje svoje želje da njezin sin postane uspješan sultan⁵². Ovaj muslimanski kompleks je jasno iskazivao carsku sveprisutnu moć, no ovdje je bio slučaj ne da sultan, već valide sultanija nadzire i drži sve konce u rukama.

4.4 Skriveni motivi

U prethodnim poglavljima objasnili smo kako je pokroviteljstvo, kao dinamičan način iskazivanja moći i društvenog statusa, kod ženskog dijela carske obitelji doživjelo svoj vrhunac u 16. i 17. stoljeću. Dapače, donacija više od trećine nekretnina pod pokroviteljstvom organizirana je u vakufima koje su uspostavile moćne žene⁵³. Humanitarni rad i pomoć potrebitima duboko su utkani u kulturu Osmanlija, te je jasno kako su sultanije više donirale svojim izborom nego što je to bila njihova carska obaveza te unatoč drugim interesima za

⁵² Thys-Şenocak, *The Yeni Valide Mosque Complex in Eminönü, İstanbul*, 171.

⁵³ Baer, *Women and Waqf: An Analysis of the Istanbul Tahrir of 1546*, 10.

osiguravanje budućnosti⁵⁴. Monumentalni projekti su povezivali vladajuću valide s narodom, što joj je donosilo veliku popularnost.

Spomenuli smo urbanistički pothvat sultanije Hürrem, koja je započela niz velikih pokroviteljica otkad je postala zakonita žena sultana Sulejmana. No prva sultanija sa statusom valide sultanije koja je uložila u građevine tolikih razmjera u prijestolnici jest Nurbanu, supruga Selima II. i majka Murata III. Njezin projekt bila je džamija Atik Valide oko koje je sagrađen i kompleks sa medresom, hamamom, imaretom te drugim uslužnim objektima za javnu uporabu. Atik Valide sagrađena je u gusto naseljenoj gradskoj četvrti Üsküdar, a njezina je veličina nadmašila sve projekte prijašnjih pokroviteljica⁵⁵. Tadašnja grandioznost građevine, ali i pozitivne ekonomske promjene koje je donijela u četvrt naglasile su milosrđe i moć valide sultanije. Cilj koji je Nurbanu otvorenjem džamije htjela postići je dvojaki; učvršćenje svojeg statusa valide dobročiniteljice, te osvajanje simpatija naroda koje je više bilo usmjereno prema sultanu. Naime, Nurbanu je pri otvorenju objekta naredila čitanje Kur'ana kroz 24 sata, a čitali su se ajeti političkog karaktera kako bi se naglasilo jedinstvo države nakon vojnih neuspjeha Murata III.⁵⁶ Na ovaj je način sultanija iskoristila svoju moć usmjerivši je prema sili koja je teoretski bila viša od njezine, svjesna nezadovoljstva puka zbog propalih vojnih pohoda, što je sa sobom nosilo i financijsko opterećenje Carstva. Podržala je sina-vladara i kroz jedinstvo u vjeri nastojala umiriti narod. Činjenica da je sultanija ovakvom gestom intervenirala ponovno dokazuje njezin golemi utjecaj nad svekolikim emocijama i moralom svojih podanika.

Nekoliko generacija kasnije, jedna od njezinih nasljednica u sultanatu žena se također istaknula svojom motivacijom u gradnji. Prethodno spomenuta sultanija Hatice Turhan je prije pothvata na Yeni Valide napravila ulaganje u objekte za vojne svrhe. Peti mletačko-osmanski rat koji se vodio oko otoka Krete (1645.-1669.) izazvao je zabrinutost glede mletačke vojne premoći na moru i bilo je potrebno uložiti u objekte za obranu. Tada je sultanija izdala nalog za izgradnju dviju tvrđava, po jedna sa svake strane tjesnaca Dardaneli koji spaja Egejsko i Mramorno more. Tvrđave Kumkale i Seddülbahir izgrađene su između 1657. i 1659. godine, a pretpostavlja se da su sadržavale objekte od džamija i hamama do hanova i tržnica. Njihova je uloga osim vojne bila i osiguravanje opskrbe hranom za prijestolnicu, te su bile od velike pomoći za opstanak osmanskih vojnih snaga. Ovakvim je angažmanom u vojnoj infrastrukturi

⁵⁴ Gabor Agoston and Bruce Masters, eds., *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, 2009., 137

⁵⁵ Pinar Kayaalp-Aktan, *The Atik Valide Mosque Complex: A Testament of Nurbanu's Prestige, Power and Piety*, (doktorska disertacija, Harvard University 2005), 196.

⁵⁶ Nina Ergin, *Ottoman Royal Women's Spaces: The Acoustic Dimension*, (*Journal of Women's History*, 26, no 1, 2014), 102.

sultanija jasno dala do znanja da je obaviještena o toku rata u kojem se zemlja nalazi te je poduzela konkretan korak u obrani svojeg naroda izravno pomažući vojsci. Stoga možemo na neki način sultaniju Hatice Turhan smatrati zaštitnicom od ratnih katastrofa.

5. ZAKLJUČAK

Pod okriljem islama, žene su u Osmanskom Carstvu imale značajnu ulogu u produženju krvne linije, ali i za opstanak države. Ulaskom u brak ženama su omogućena neka prava te im se mijenjao status i financijsko stanje, a to se odnosilo i na žene u carskoj obitelji. Do 15. stoljeća sklapani su politički motivirani brakovi s princezama iz okolnih zemalja kako bi se osigurali stabilni savezi među državama, što u 16. stoljeću s porastom moći Carstva više nije bilo potrebno. Sultani su preferirali konkubine i više se nisu ženili. O opstanku dinastije ovisio je opstanak države, a majka jednog princa imala je važnu ulogu u njegovom odgoju i zaštiti. Rođenjem muškog djeteta sultanova žena dobivala je veću moć, a to joj je donosilo bogatstvo i visoki status. Nakon 16. stoljeća majke prinčeva prestale su tradicionalno ići u sandžake i zajedno su sa sinovima ostajale u prijestolnici koja je bila srce Carstva i sjedište moći. Sultanije su imale sve veći pristup administraciji te su se miješale u političke sfere što im je također donosilo ugled. Njihova pozicija u palači, tj. u haremu bila je odraz njihovog statusa u društvu i na hijerarhijskoj ljestvici. Počevši sa sultanijom Hürrem, žene iz osmanske dinastije ulagale su mnogo sredstava u arhitektonske projekte koji su nosili njihovo ime i bili od društvene važnosti u prijestolnici. Biti pokroviteljica u arhitekturi značilo je ispuniti vjersku obavezu pomaganja potrebitima, u ovom kontekstu omogućiti izgradnju objekta od društvene koristi, a sultanije su tako i pokazivale motivaciju da iskažu svoju prisutnost, vidljivost i političku moć, dok su zauzvrat dobivale priznanje i zahvalnost javnosti. Najviše su sponzorirale komplekse koji su sadržavali objekte za religijsku, svjetovnu i trgovačku upotrebu, a mnoge nose potpis Sinana, glavnog dvorskog arhitekta iz Sulejmanovog doba. Iako su uglavnom bili izgrađeni izvan prestižnog političkog centra, kompleksi su locirani na strateškim pozicijama u nerazvijenim četvrtima kako bi se prema njima usmjerila briga za razvoj i potaknuli budući prihodi. Uz njihovu korisnost narodu i poticanje urbanističke regeneracije, džamije u kompleksima bile su sredstvo i pokazatelj islamizacije područja. Kompleksi na ulazima u prijestolnicu, poput onog sultanije Mihrimah na Üsküdaru te Yeni Valide na Eminönü služili su potrebama putnika, trgovaca i posjetitelja grada, dok su hamam sultanije Hürrem i Avratpazari pokazatelj brige i osjetljivost sultanije posebno usmjerene prema ženskom dijelu naroda. Nepristupačnost i komplikacije sa zemljištem koje je sultanijama bilo dodijeljeno zapravo su aktivirali inovativnost u projektiranju arhitekata, što smo objasnili na Sinanovim ostvarenjima. Masivnost i razmjeri objekata koje su naručivale sultanije u 16. i 17. stoljeću bili su dotad neviđeni, a po svojoj impresivnosti idu uz bok građevinama pod pokroviteljstvom

sultana. Politička je moć neodvojiva od njezinog simboličkog iskazivanja, a osmanska je dinastija umjesto slika, kovanica i skulptura preferirala naručivanje objekata, što je bio najdirektniji način demonstriranja carske moći širokim masama. Sultanije koje smo u ovom radu spomenuli, kroz svoja su ulaganja dakle postale vidljive i kao pokroviteljice arhitekture te nositeljice iznimne moći i utjecaja. Nakon dominacije u haremu s titulom valide, sultanije su nastavile graditi imidž, svoj identitet i širiti utjecaj na prijestolnicu, automatski i na ostatak Carstva. Kao majke sultana i time majke Carstva, glavna im je želja bila zaštititi dinastiju i državu, što su mogle samo uz stabilnu poziciju na političkoj sceni, a nju su učvršćivale kroz pokroviteljstva. Uzdižući se iz statusa nevidljive robinje do najutjecajnije žene u državi vješto manipulirajući pravila i slijedeći zov vlastite ambicije, uvijek su vjerovale u svoje sposobnosti da same odrede svoju sudbinu, što je uvelike utjecalo i na sudbinu Carstva.

6. LITERATURA

Agoston, Gabor and Bruce Masters, eds., „*Encyclopedia of the Ottoman Empire*“ New York: Facts of File, 2009.

Ali, Fatima; Naz, Asmat, „*Imperial Women: Patrons of Political Power in the Ottoman Empire (1520-1660)*“, članak s interneta, Pakistan Journal of Social Sciences (PJSS) Vol. 40, No. 3 (2020), 1343-1356 (<http://pjss.bzu.edu.pk/index.php/pjss/article/view/937/803>), pristupljeno 20. 10. 2022.

Baer, Gabriel. „*Women and Waqf: An Analysis of the Istanbul Tahrir of 1546*,“ Asian and African Studies 17 (1/3), 1983.

Bates, Ülkü Ü., „*Women as Patrons of Architecture in Turkey*“, Women in the Muslim World, uredile Lois Beck i Nikki Keddie, Harvard University Press, 1978.

Bates, Ülkü, „*The Architectural Patronage of Ottoman Women*“, Asian Art 1993:2 V:6, Oxford: Oxford University Press, 1993.

Blessing, Patricia, „*Women Patrons in Medieval Anatolia And a Discussion of Māhbarī Khātūn’s Mosque Complex in Kayseri*“, članak sa interneta, Belleten, Ağustos 2014., Cilt 78, sayı 282, sayfalar 475-526, (<https://belleten.gov.tr/tam-metin/204/eng>)

Durukan, Aynur, „*Anadolu Selçuklu Sanatında Kurucular ve Sanatçılar*“, Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı, ed: Doğan Kuban, İstanbul: Yapı Kredi, 2002.

Ergin, Nina, „*Ottoman Royal Women’s Spaces: The Acoustic Dimension*“ Journal of Women’s History. 26, no 1, 2014.

Erzen Jale N., „*Mimar Sinan Estetik Bir Analiz*“, Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı, 1996.

Erzen, Jale N., „*Sinan, Ottoman Architect, an Aesthetic Analysis*“, Ankara: METU Faculty of Architecture, 2004.

Garland, Lynda, „*Byzantine Empress: Women and Power in Byzantium AD 527 – 1204*“, London and New York: Routledge, 1999.

Goodwin, Godfrey, „*A History of Ottoman Architecture*“, London: Thames and Hudson, 1971.

Günay, Reha, „*Sinan – The Architect and His Works*“, İstanbul: Yapı Endüstrisi Merkezi, 2002.

Hill, Barbara, „*Imperial Women in Byzantium 1025-1204: Power, Patronage and Ideology*“, New York: Longman, 1999.

Humphreys, Stephen, 1994, „*Women as Patrons of Religious Architecture in Ayyubid Damascus*“, *Muquarnas* 11, 1994.

İstanbul Ansiklopedisi, vol 1-8, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı – Kültür Bakanlığı, 1993.

İstanbul Yeni Cami ve Hünkar Kasrı, İstanbul, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1974.

Kayaalp-Aktan, Pinar, „*The Atik Valide Mosque Complex: A Testament of Nurbanu's Prestige, Power and Piety*“, doktorska disertacija, Harvard University, 2005.

Necipoğlu, Gülru, „*Architecture, Ceremonial, and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*“, New York: Architectural History Foundation; Cambridge, Mass.: MIT Press, 1991.

Necipoğlu, Gülru, „*The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*“, Princeton: Princeton University Press, 2005.

Özkoçak, Selma Akyazıcı, „*The Reason for Building: The Cases of Rüstem Paşa and Yeni Valide Mosques*“, Aptullah Kuran İçin Yazılar - Essays in Honour of Aptullah Kuran, Ed: Çiğdem Kafesçioğlu, Lucienne Thys-Şenocak, İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, 1999.

Peirce, Leslie P., „*Beyond Harem Walls; Ottoman Royal Women and the Exercise of Power,*“ *Gendered Domains: Rethinking Public and Private in Women's History*, eds. Dorothy O. Helly and Susan M Reverby. New York: Cornell University Press, 1992.

Peirce, Leslie P. „*The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*“, New York: Oxford University Press, 1993.

Peirce, Leslie P., „*Gender and Sexual Propriety in Ottoman Royal Women's Patronage*“, *Women, Patronage, and Self-Representation in Islamic Societies*, Ed. D. Fairchild Ruggles, New York: State University of New York Press, 2000.

Sakaoğlu, Necdet, „*Saray-ı Hümayun: Topkapı Sarayı*“, İstanbul: Denizbank Yayınları, 2002.

Sümertaş, Firuzan Melike, „*Women and Power: Female Patrons of Architecture in 16th and 17th Century Istanbul*“, *Edinburgh Architecture Research*, No. 31., 2008

Thys-Şenocak, Lucienne, „*Ottoman Women Builders: The Architectural Patronage of Hadice Turhan Sultan*“, *Women and Gender in the Early Modern World*, Aldershot: Ashgate, 2006.

Thys-Şenocak, Lucienne, „*Seddülbahir and Kumkale: The Architectural Patronage of a Valide Sultan*“, *7 Centuries of Ottoman Architecture: “A Supra-National Heritage”*, Ed: Nur Akın, Afife Batur, Selçuk Batur, İstanbul: YEM Yayınları, 2000.

Thys- Şenocak Lucienne, „*The Yeni Valide Mosque Complex in Eminönü, İstanbul (1597–1665)*“, doktorska disertacija, University of Pennsylvania, 1994.

Tümer Erdem, Yasemin; Yiğit, Halime, „*Bacıyân-ı Rûm'dan günümüze Türk kadınının iktisadî hayatındaki yeri*“, İstanbul Ticaret Odası, Altınoluk yayın, İstanbul, 2010.

Yenal, Engin, „*Bir Kent: İstanbul, 101 Yapı*“, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.